

Doğurganlık oranlarındaki düşüş önemli bir veri olsa da, Ortadoğu ülkelerindeki nüfus artışının hâlâ çok yüksek olduğunu unutmamak gerekir. ...

İnceleme

Dr. Didem DANIŞ
Galatasaray Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü
ORSAM Ortadoğu Danışmanı
didemdaniş@yahoo.com

DEMOGRAFİK KEHANETLER: ORTADOĞU'DA DEĞİŞEN NÜFUS YAPISI

Demographic Prophecies: Changing Population Structure in the Middle East

Abstract

*The well-known “clash of civilisations” argument of Samuel Huntington has been criticized by many perspectives so far. Yet the answer of two French demographers, Emmanuel Todd and Youssef Courbage, has been pathbreaking owing to their perspective focusing on the demographic transition in Muslim countries. According to Todd and Courbage, the rise of radical Islam and concomitant violence in Muslim world is not a consequence of divergence between Western and Muslim civilisations, as argued by Huntington, but to the contrary a sign of increasing resemblance between the two. This article aims to discuss the topic by referring to the arguments presented in their book called *Le Rendez-vous des Civilisations*, published in 2007.*

İnceleme

Todd ve Courbage'a göre, demografik yapıdaki böyle bir değişimin aile yapısında, devletle kurulan ilişkilerde ve ideolojik eğilimlerde de dönüştürücü bir etki yaratması, hatta zaman zaman ciddi gerilimlere ve toplumsal-siyasi krizlere yol açması kaçınılmaz.

Samuel Huntington, medeniyetler çatışması tezini 1993'te ortaya attığında muhtemelen bu derece hararetle ve uzun süre tartışılacağını düşünmemişti. Bu ünlü teze göre, Soğuk Savaş sonrası dönemde, yeni dünya düzeni, ideolojik kamplaşmalar yerine “medeniyetler” arası çatışmalarla belirlenecekti. Ekonominin küreselleştiği, iletişim ve ulaşım teknolojilerinin hızla geliştiği bir dönemde kimlik çatışmaları eskisi gibi uluslar üzerinden değil, medeniyetler ve medeniyetleri belirleyen dini topluluklar üzerinden yaşanacaktı. Batı dünyasının düşüşünü esefle ilan eden Huntington, en tehditkar medeniyetler olarak ekonomik alanda Çin'i, nüfus patlaması ve savaşlar açısından ise İslam dünyasını sayıyordu. Huntington'un iddiasını uzun boylu anlatmaya gerek yok – zaten çok detaylı incelenecek bir derinliği de yok – ama söz konusu makalenin yayımlandığı günden bu yana ciddi bir tartışma ortamı yarattığını, tezlerinin bilimsel çevrelerce çürütüldüğünü ve Huntington'un ağır eleştiriler aldığını belirtmek gerekir.

Bu yazıda, medeniyetler çatışması tezini farklı bir açıdan eleştiren Emmanuel Todd ile Youssef Courbage'in Müslüman ülkelerdeki demografik değişimle ilgili çalışmalarına dayanarak, Ortadoğu'da değişen nüfusun olası toplumsal ve siyasi sonuçları üzerinde duracağız.¹ Bu iki yazara göre, radikal İslam'ın yükselişi, Huntington'un öne sürdüğü gibi medeniyetler çatışmasının değil, tam aksine İslam ve Batı medeniyetlerinin nüfus özellikleri açısından benzeşmeye başlamasının işareti. 2007 yılında, *Medeniyetler Buluşması* [Le Rendez-vous des Civilisations] adıyla basılan kitapta, Todd ve Courbage Ortadoğu çalışmalarında genelde ihmal edilen bir konuyu ele alarak, Müslüman toplumları demografik özellikleri açısından inceliyor. Kitapta, İslam dünyasındaki demografik değişim iki temel kriter üzerinden ele alınıyor: okuryazarlık oranında

artış ve doğum oranlarında düşüş. Kadın ve erkeklerde okuryazarlık oranının artışı, doğurganlık oranının düşüşü, grup içi evliliğin azalması Müslüman toplumların nüfus yapısında derin bir dönüşüm yaşandığını gösteriyor. Bu demografik tespitten yola çıkarak toplumsal ve siyasal bir çıkarımda bulunan Todd ve Courbage'a göre, böyle bir değişimin aile yapısında, devletle kurulan ilişkilerde ve ideolojik eğilimlerde de dönüştürücü bir etki yaratması, hatta zaman zaman ciddi gerilimlere ve toplumsal-siyasi krizlere yol açması kaçınılmaz. Huntington çizgisinde düşünenler Müslüman toplumlardaki bu çatışmaları değişim önündeki köktendinci ve gelenekçi engeller olarak değerlendirirken, Todd ve Courbage bunların “modernleşme sancıları” olduğunu iddia ediyor.

Bir başka Fransız yazar, siyaset bilimci Olivier Roy da, Huntington'un tezine karşı benzer bir yorum getiriyor. Bazı eserleri Türkçeye de çevrilmiş olan Roy, *YanlıŞ Savaş* kitabında Huntington'a karşı çıkarak, İslam dünyası ile Batı arasındaki zıtlama iddiasının açıklayıcı olmadığını, hali hazırdaki küresel siyasi çatışmalar tablosunun çok daha karmaşık olduğunu ifade ediyor. İslam'ın “kendine has bir jeostratejisi olduğu” fikrine de karşı çıkan yazar, dünyanın değişik bölgelerinden, ama özellikle Ortadoğu ve Avrupa'dan örnekler vererek, İslamcı terör örgütlerinin hedefinin sadece Batı değil, Müslümanlar da olduğunu söylüyor. Roy'a göre, Ortadoğu'daki çatışmanın önemli bir sebebi, Müslümanların kendi aralarındaki ihtilaflar. Avrupa ile İslam'ın karşılaşması ise dinler arası bir savaştan ziyade, müslüman dünyada yaşanan değişimin sancılarında kaynaklanıyor: “Vahabizm ya da katı Protestan akımlar gibi kökten dinciliğin modern simgeleri, geleneksel kültürlerin ürünü değil. Tam tersine geleneksel kültürlerin içine düştüğü krizin, kültürden kopuşun ve

Avrupalıların İslam dünyasının gelişiminden duydukları korku, Müslüman toplumlarda yaşanan değişimi görmelerine engel oluyor.

küreselleşmenin ürünü. Dinsel gerilimler sadece geleneksel kültürlerdeki krizlere işaret eder, bu kültürlerin ürünü değildir.”²

Nüfus üzerinden toplumsal değişimi okumak
Medeniyetlerin ayrışmadığını, tam aksine giderek birbirine benzeşmeye başladığını söyleyen Todd ve Courbage iddialarını nasıl temellendiriyor? “Demografi, %100 kesinlikte öngörülerde bulunmaya izin vermiyor ama birbiriyle güçlü etkileşim içinde olan nüfus yapısı ile siyasi düzen arasında bir uyum yakalamayı sağlıyor. Örnekleri çoğaltmadan ve ilgilendiğim bir başka bölge olan Kuzey İrlanda’yla kendimizi sınırlayarak,

özellikle Katolik olan milliyetçiler tarafından, özellikle protestan olan Birlik taraftarlarına karşı, doğurganlığın nasıl bir mücadele aracı olarak kullanıldığını görmek çok çarpıcı. Artık bu bölgede hüküm süren barışın, doğurganlık oranlarında eşitlenme ve iki topluluğun benzeşmesinden sonra geliştiğini görmek de çok çarpıcı. Nüfusa ait verilerin okunması, bir toplumu birbirine bağlayan veya ayırıştıran öğeleri gösterir.”³

Youssef Courbage’ın bir röportajından yaptığımız bu alıntı, ikilinin yaklaşımlarını açık bir şekilde ortaya koyuyor: Kullandıkları temel yöntem, doğurganlık oranlarındaki değişimi incele-

İnceleme

Yaşanan hızlı değişimle geleneksel konumları tehlikeye giren kesimlerin, modernleşmeye yönelik tepkilerini radikal islamcılık üzerinden dile getirmelerini “olağan” gören Todd ve Courbage, bunun Batı dünyasında da benzer şekilde yaşandığına, sadece dönemsel olarak arada bir fark olduğuna işaret ediyorlar.

Yerek, o toplumun siyasi haritası üzerine yorumlarda bulunmak. Kuzey İrlanda örneğinden yola çıkarak doğurganlık oranlarında düşüşün ve çatışma halindeki grupların doğum oranları açısından benzeşmesinin, barış yolunda kritik önemde bir adım olduğunu öne süren Youssef Courbage, aynı durumun İslam dünyası için de geçerli olduğunu ileri sürüyor. Örneğin, Lübnan’daki değişime yönelik tespitleri, bu ülkenin siyaseten kaygan ve dengesiz bir zeminde hareket ettiğini, dağılma riski taşımaya devam ettiğini iddia edenlerin aksi bir tablo çiziyor. Lübnan’daki farklı mezhep gruplarının nüfus verileri açısından benzeşmeye başlamasını, özellikle Şiiilerdeki doğurganlık oranının hızlı düşüşünü, Lübnan’ın daha ılımlı bir döneme girmekte olmasının işareti sayıyor.

Bu noktada, Lübnan’daki durumla ilgili bir not düşmek gerekir: Ortadoğu’nun dini açıdan en heterojen ülkesi olan Lübnan’da siyasi nedenlerle, 1932’den beri resmi nüfus sayımı yapılmıyor, ancak diğer sayımlar ve araştırmalar sayesinde nüfusa dair bazı bilgiler üretilebiliyor. 12 civarı alt gruptan oluşan Hristiyanlar 1950’lere kadar sayıca en büyük grubu oluşturuyordu. Daha sonra hem Hristiyanların dışarı göçü, hem de Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki doğurganlık farklarından dolayı demografik üstünlük Müslümanlara geçti. 1922’de toplam nüfus içinde %32,7’ye sahip olan Marunilerin oranı 2005’te % 19,9’a düştü. Aynı dönemde Şiiilerin oranı %17,2’den %32’ye yükseldi.⁴ 1975’e kadar olağanüstü yüksek bir doğurganlık oranına (kadın başına 8,5 çocuk) sahip olan Şiiilerin durumunu Todd ve Courbage bu grubun Lübnan’da en yoksul ve en düşük eğitim seviyesine sahip olmasıyla açıklıyor. İlginç olan 1975-1990 arasındaki iç savaş döneminde Lübnan’daki tüm gruplar için inişe geçen doğurganlık oranının 2005’e gelindiğinde Şiiilerde kadın başına 2,2’ye, Marunilerde

ise 1,7’ye kadar gerilemiş olması. Doğurganlık oranlarındaki bu düşüşün ve gruplar arası benzeşmenin Lübnan için barış döneminin işaretçisi olduğunu düşünen Todd ve Courbage, bu değişimin Şii siyasi liderleri hiç memnun etmediğinin de altını çiziyor. Hizbullah’ın kısırlık ve tüp bebek tedavisinde çok pahalı tekniklerin uygulandığı özel klinikler açmasını da, oy ve sempatizan tabanlarında bir daralmaya karşı mücadele yöntemi olduğunu belirtiyorlar.

Emmanuel Todd nüfus değişimiyle siyaset yapısı arasında kurduğu bağlantılarla tanınan bir demograf, tarihçi ve antropolog. 1976’da, 25 yaşındayken, Sovyetler Birliği’nin çöküşünü öngörünce, çok az sayıda sosyal bilimciye kismet olacak bir ün kazandı. Bu çalışması sadece Fransa’da değil, Anglosakson dünyada da çok konuşulan bir eser oldu. *Son Düşüş: Sovyetlerin Çözülüşü Üzerine Bir Deneme* [*La chute finale: Essais sur la décomposition de la sphère Soviétique*] adlı kitapta, tıpkı daha sonra da yapacağı gibi, siyasi öngörüsünü çocuk ölümleri ve doğurganlık oranı gibi demografik verilerdeki değişime dayandırmıştı.⁵ Daha sonra 1994’te Fransa’daki sosyal dışlanma üzerine yazdığı bir raporda “toplumsal kırılma” terimini ortaya atmış, hatta bu ifade bir sene sonraki seçim kampanyası sırasında Jacques Chirac tarafından kullanılmıştı. 2002’de yayınlanan *İmparatorluk’tan Sonra: Amerikan Sisteminin Çözülüşü Üzerine Bir Deneme* [*Après l’empire: essai sur la décomposition du système américain*] kitabında ise, gene demografik verilerden de faydalanarak, ABD’nin ekonomik ve siyasi açıdan güç kaybedişi ve böylece dünyada tek “süper güç” rolünün bitişini analiz ediyordu. Todd bir kez daha, doğru çıkacak bir öngöründe bulunuyor ve ABD’nin finans ve emlak sektörlerinde başlayacak bir finansal çöküşü sürükleneceğini iddia ediyordu.

Sosyal bilimlerin kahini olarak tanımlanabilecek Emmanuel Todd'un son çalışmalarından biri 2007'de Youssef Courbage ile beraber kaleme aldıkları kitap oldu. Fransız ulusal nüfus araştırmaları kurumuna bağlı çalışan Youssef Courbage, Ortadoğu merkezli araştırmaları arasında, Philip Fargues ile beraber yazdıkları *Arap ve Türk dünyasında Musevi ve Hristiyanlar* adlı kitap⁶ dışında *Akdeniz Bölgesinde Yeni Demografik Senaryolar* raporuyla yankı uyandırdı. Courbage, bu araştırmasında nüfus patlaması yaşayan Akdeniz bölgesindeki Arap ülkelerle Türkiye ve İsrail'in son yıllarda beklenmedik süratte bir demografik değişim sürecine girdiğini ve doğur-

ganlık oranlarının çok hızlı bir şekilde düşmeye başladığını gösterdi.⁷

“Medeniyetler Buluşması”

Todd ve Courbage'ın 2007'de beraber kaleme aldığı *Medeniyetler Buluşması* kitabı, iki yazarın ortak ilgisine paralel bir şekilde, demografik analizlerden yola çıkarak, toplumsal ve siyasal tahliller içeriyor. Kitap, Arap ülkelerinden güney Asya'ya ve Afrika'ya geniş bir coğrafyaya yayılmış Müslüman toplumlardan seçilen örnekler üzerine inşa ediliyor. Kitabın temel iddiası doğurganlık oranlarında düşüşün, daha önce başka ülkelerde görülen örneklerde olduğu gibi,

Tablo: Okur yazarlıkta % 50 eşliğinin aşılması ve doğurganlıkta düşüş

	Erkeklerin okuryazarlık oranında %50 eşliğinin geçildiği yıl (1)	Kadınların okuryazarlık oranında %50 eşliğinin geçildiği yıl (2)	Doğurganlık oranının düşmeye başladığı yıl (3)	(3) ve (1) arasındaki fark	(3) ve (2) arasındaki fark
Japonya	1850	1900	1920	70	20
İtalya	1862	1882	1905	43	23
İspanya	1865	1920	1910	45	-10
Rusya	1900	1920	1928	28	8
Meksika	1910	1930	1975	65	45
Brezilya	1915	1945	1965	50	20
Lübnan	1920	1957	1950	30	-7
Türkiye	1932	1969	1950	18	-19
Endonezya	1938	1962	1970	32	8
Ürdün	1940	1966	1985	45	19
Çin	1942	1963	1970	28	7
Suriye	1946	1971	1985	45	19
Libya	1955	1978	1985	30	7
Kenya	1955	1972	1977	22	5
Suudi Arabistan	1957	1976	1985	28	9
Malezya	1958	1972	1965	7	-7
Irak	1959	2005	1985	26	-20
Mısır	1960	1988	1965	5	-23
Cezayir*	1964	1981	1985	21	4
İran*	1964	1981	1985	21	4

KAYNAK: E. Todd ve Y. Courbage, age. ss.16 ve 17'de yer alan iki tablodaki verilerden derlenmiştir.

* Dikkatli okuyucular bu iki ülkenin verilerinin birebir aynı olduğunu farkedecektir. Bu derece benzerlik kuşku uyandıracı olsa da, orijinal kaynakta da böyle kullanıldığı ve yazarların yazdığı başka makalelerde de aynı tarihlerin zikredildiği görülmüştür.

İnceleme

Kitabın temel tezlerinden biri olan “kendi yürüyüş tarzlarında ve kendi yollarıyla olsa da” Müslüman toplumların da aynı ufuk çizgisine doğru ilerlediği yolundaki iddia Batı merkezli ve teleolojik bakış açısının sorunlarını barındırıyor.

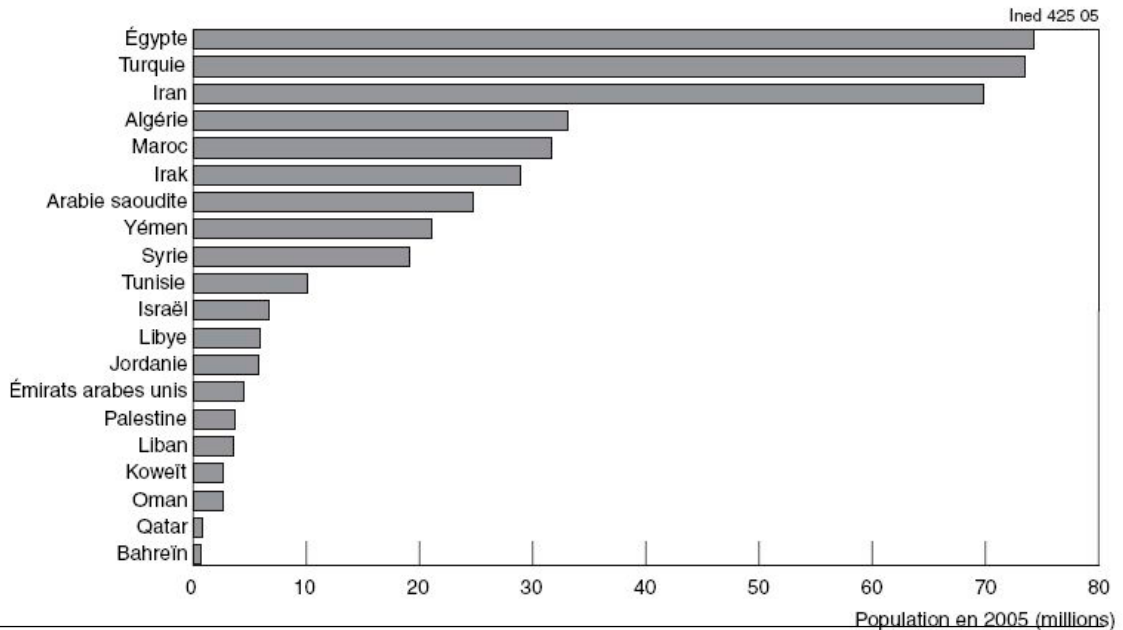
Müslüman toplumlarda bir sekülerleşme etkisi yaratacağı yönünde.⁸ Kitaba göre, kadın başına düşen çocuk sayısında azalmaya paralel olarak dinin gündelik yaşamdaki etkisi gerileyecek. Todd ve Courbage, toplumsal ve siyasi değişimleri tetikleyen iki önemli faktör arasında öncelikle okuryazarlık oranına odaklanıyor. Dünya tarihinde okuryazarlığın arttığı her yerde dinde bir çekilme yaşandığını gösteriyorlar. İkinci açıklayıcı faktör ise doğurganlık oranlarındaki düşüş. Bunun da eğitim seviyesindeki artışla ilişkili olduğuna, okuryazarlığın yükseldiği yerde doğum oranlarında düşme yaşandığına işaret ediyorlar.

Todd ve Courbage, çıkarımlarını desteklemek için Avrupa başta olmak üzere dünyanın değişik coğrafyalarından örnekler veriyorlar. Rusya’da, 1900’lerde – yani Ekim Devrimi’nden çok kısa bir süre önce – okuryazarlığın %50’i eşliğini aş-

ması, Çin’de bu orana ancak 1942’de – Mao’nun Halk Kurtuluş Ordusu’nun 1949’daki zaferinden önce – varılması, Humeyni’nin 1979’da iktidara geldiği İran’da %50 okuryazarlık oranının erkeklerde 1964’te, kadınlarda 1981’de ulaşılması ve doğurganlık oranlarının 1985’te düşmeye başlaması verdikleri örneklerden bazıları. Fransa’da da, 1789’daki devrimden 20 yıl kadar önce, doğurganlık oranları düşmeye başlıyor.

Doğurganlık oranlarındaki düşüş önemli bir veri olsa da, Ortadoğu ülkelerindeki nüfus artışının hâlâ çok yüksek olduğunu unutmamak gerekir. Yıllık %1,5 ile %2,5 arasında bir nüfus artışı yaşayan bu ülkelerde nüfus önümüzdeki on yıllarda hızla artmaya devam edecek. Tabutin ve Schoumaker’e göre, Kuzey Afrika’dan 5, Arap yarımadasından 7 ve Ortadoğu’dan 8 olmak üzere toplam 17 ülkeden oluşan Arap dünya-

TABLO. 2005 yılı verilerine göre, ülke nüfuslarının sıralanması

Kaynak: Birleşmiş Milletler 2005’ten aktaran, Taboutin ve Schoumaker, age. s.617

sında 2040'a kadar %69'luk bir demografik büyüme yaşanacak ki bu Türkiye, İsrail ve İran'ın toplam nüfus artışının iki katına denk düşüyor. Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da bu oran %50 civarında seyredecekken, Arap yarımadasında %104'e kadar çıkacak. Örneğin Suudi Arabistan ve Yemen'de doğurganlık hızı diğer ülkelere göre daha yavaş düşeceği için, toplam nüfusları 35 yıl içinde ikiye katlanacak.⁹

Suriye: Cemaatler arası demografik farklar

Bu demografik değişimi daha detaylı incelemek için Suriye örneğine bakabiliriz. Devletin her zaman nüfus artışını destekleyen bir politika izlediği Suriye'de 1960'larda 7,8 olan doğurganlık oranı, 1990'da 4,25'e kadar düştü. 2005'e gelindiğinde ise kadın başına çocuk sayısı 3,5'e indi. Okuryazarlıkta %50 eşiği erkeklerde 1946'da, kadınlarda ise 1971'de geçilmesine rağmen, doğurganlık oranının dünya çapında rekor düzeylere ulaştığı Suriye'de ancak 1986'dan itibaren bir azalma başladı. Todd ve Courbage bu durumu, Arap dünyasındaki petrol zenginliğinden faydalanan Suriye'de 1980'lerde yaşanan ekonomik daralma ve eğitim seviyesindeki artışla ortaya çıkan zihniyet değişimiyle açıklıyor.

Suriye'de hem devlet hem de toplum nezdinde, çok çocuklu aile arzusunun güçlü olması 1980'lere dek süren yüksek doğurganlığı açıklayan temel faktörlerden biri. Suriyelilerin çocuk isteği o kadar güçlü ki, ideal kabul edilen çocuk sayısının gerçek çocuk sayısından daha yüksek olduğu nadir ülkelerden biri Suriye. Ancak ilginç olan, devletin doğum kontrolünü destekleyen bir politika uygulamamasına rağmen 1980'li

yıllarda doğurganlığın çok hızlı bir şekilde düşmesi. Daha da dikkat çekici olansa, doğurganlıkta düşüşün özellikle yöneticilerin rejimin bekası için müttefik olarak gördüğü Hıristiyan ve Arap Alevi gruplarda daha da yoğun yaşanması. 2004'te Alevilerin çoğunlukta yaşadığı bölgede doğurganlık 2,10'a düşerken, Hıristiyanlarda 2 ve altına indi. Azınlıklar arasında sadece Kürtler bu tablonun dışında, 8 çocuğa varan oranlarda, bir doğurganlık gösteriyorlar. Oysa Sünni çoğunluk hâlâ yüksek bir doğurganlık oranına sahip.

Sünni nüfustaki yüksek doğurganlık oranını Todd ve Courbage kültürel faktörlerle açıklıyor. Sünnilerde mirasın baba soyundan geçmesi ve yeni evlilerin damadın ailesi yanında yaşaması (patrilocality), özellikle kırsal bölgelerde bu oranın %99'a çıkması temel açıklayıcı faktörler olarak sunuluyor. 1981'de yapılan bir araştırmaya göre, Suriye'de damadın gelinin ailesi yanında yaşama oranı sadece %2,9 ve bu oran kırsal bölgelerde çok daha düşük. Arap dünyasında yaygın olarak gözlenen bir olguya işaret eden bu gelenek Sünni dünyasında daha da baskın. Bu oran, Sünni bölgelerde %1'in altında seyrederken, Alevilerin çoğunlukta yaşadığı Lazkiye'de %12,5'a çıkıyor. Sünnilerde görülen bir başka yaygın alışkanlık ise mirasın baba soyundan geçmesi. Bu iki geleneğe paralel olarak Sünnilerde erkek çocuğa verilen önem kaçınılmaz olarak çok daha yüksek. Sünnilerde doğurganlığın için altına inmesi ise erkek çocuk doğurma arzusuyla doğrudan bağlantılı: zira Todd ve Courbage'a göre, istatistiki açıdan, üç çocuğun altında yapılan doğumlarda erkek çocuk sahibi olma ihtimali daha zayıf. Dolayısıyla bu iki grubun doğurganlık ora-

TABLO: Yedi ülkenin 2005 nüfusları ve BM tarafından yapılan 2025 ve 2040 için nüfus öngörülleri (nüfuslar milyon olarak verilmiştir)

	2005 nüfusu	2025 için nüfus tahmini	2040 için nüfus tahmini
Cezayir	32,8	42,9	47,5
Fas	31,5	40,3	44,8
Irak	28,8	44,7	56,7
İran	69,5	89,0	98,0
Mısır	74,0	101,0	117,8
Suudi Arabistan	24,6	37,2	45,3
Türkiye	73,2	90,6	98,7
TOPLAM	334,4	445,7	508,8

Kaynak: Birleşmiş Milletler 2005'ten aktaran, Taboutin ve Schoumaker, age. s.625

İnceleme

nında, dini farklardan ziyade, erkek çocuk sahibi olma kaygısı gibi kültürel farklar önemli bir rol oynuyor.

İran: Ortadoğu'nun en Avrupalısı

Avrupa'da giderek kök salan İslam-karşıtlığı pek çok önyargıyı da beraberinde getiriyor. Oysa, "şer eksenini"nin bir parçası olarak görülen İran demografik açıdan Ortadoğu'da en Batılı ülke konumunda. Şah döneminin son yıllarında, nüfus planlama politikasına rağmen, ancak 7 civarına düşmüş olan doğurganlık oranının bugün 2,00'a kadar düşmüş olması, Devrim sonrası yaşanan değişimle doğrudan ilintili. Avrupa Birliği'ne girme çabasında olan Türkiye'den bile daha düşük bir doğurganlık oranına sahip olan İran bu yüzden Todd ve Courbage tarafından "nüfus açısından en ileri ülke" olarak tanımlanıyor.

Todd'a göre, Avrupalıların İslam dünyasının gelişiminden duydukları korku, Müslüman toplumlarda yaşanan değişimi görmelerine engel oluyor. Bu açıdan, İran, yaşamakta olduğu hızlı kültürel ve toplumsal değişimle Todd'un özellikle ilgilendiği ülkelerden biri: "Üniversitelerde kayıtlı olan kadınların sayısının erkekleri geçtiği, kadın başına çocuk sayısının, tıpkı Fransa veya ABD'deki gibi, ikiye düştüğü bir toplum olarak İran çoğulcu demokrasi yolunda ilerleyen bir ülke". Bir Fransız dergisine verdiği röportajda "ABD barış için İran'dan daha tehlikeli bir ülke" diyerek her zamanki gibi şaşırtıcı, ama aynı zamanda düşündürücü bir iddiada bulunan Todd bunu gene demografik verilere dayandırıyor. İslami yönetim döneminde 1989'da başlatılan nüfus planlaması politikasının bugün ulaştığı başarıyı İran'ın modernleşme ve Batı'yla benzeşmesinin en önemli işaretlerinden biri sayıyor. O kadar ki, İran'ın nüfus ve eğitim verileri açısından Türkiye'den de ileride olduğunu ifade ediyor.

Todd, bu muazzam değişikliği Şiiliğin modernleşmeye müsait algılayışıyla açıklıyor ve toplumu dönüştürme gücü açısından, Şiilik ile Protestanlık arasında da bir benzerlik olduğunu iddia ediyor: "Tıpkı Protestanlığın Avrupa tarihinde ilerlemeyi hızlandıran bir faktör olması gibi, bugün Şiilik de kalkınma yolunda olumlu bir katkıda bulunuyor, özellikle de doğum kontrolü

alanında: Azerbaycan, kuşkusuz post-komünist, ama aynı zamanda Şii ve doğurganlık oranı 1,7; öte yandan Suriye'nin Şii Alevi bölgeleri, Sünni bölgelerin aksine, demografik geçişi tamamlamıştır. Lübnan'da Hizbullah'ın sosyal tabanı olan Şii topluluklar eğitim ve sosyal konularda geride olmalarına rağmen, doğurganlık oranlarındaki değişimde görüldüğü üzere, diğer toplulukları yakalamaya başlamıştır."¹¹

Şiddet: Modernleşme yolunda geçici bir arıza

Todd ve Courbage, bölgedeki siyasi ve toplumsal gelişmeleri takip eden herkesin aklına gelebilecek ilk soru olan bölgede hüküm süren şiddet ortamını nasıl açıklıyor? Cevapları basit: Değişim her zaman özgürleştirici değildir ve modernleşmeyle gelen değişim, bulunulan bölgedeki geleneksel yapıların nüfuzuna bağlı olarak belli bir tepki çeker. Bu değişim dalgasıyla iktidar konumları tehdit altına giren kesimler bu sürece ayak direr, hatta gelişmeleri şiddetle bastırmaya çalışır. Bu iddialarını gene dünyadan örneklerle besleyen demograflar, bugün Müslüman toplumlarda, özellikle Ortadoğu'da şiddetin yükselişinin bir medeniyetler çatışmasından ziyade, modernleşme sürecinde yaşanan sancılı bir yansıması olduğunu iddia ediyor. Köktendinciliğin, dini düşüncenin sarsıldığı dönemlere has geçici bir olgu olduğunu, bu dönemlerde artan toplumsal ve siyasi kırılganlığın kendini bu şekilde ifade ettiğini dile getiriyorlar.

Yaşanan hızlı değişimle geleneksel konumları tehlikeye giren kesimlerin, modernleşmeye yönelik tepkilerini radikal islamcılık üzerinden dile getirmelerini "olağan" gören Todd ve Courbage, bunun Batı dünyasında da benzer şekilde yaşandığına, sadece dönemsel olarak arada bir fark olduğuna işaret ediyorlar. Diğer örnekleri incelerken gösterdikleri gibi, demografik geçiş dönemlerinde ortaya çıkan radikalizmin uzun ömürlü olması mümkün değil. Bu reaksiyoner tutuculuk, orta vadede kaybetmeye mahkum. Bu yolun sonunda, Müslüman toplumlar da sekülerleşecek, dinin önemi azalacak ve böylece "İslamcılıktan arınmış bir Müslüman dünyası" ortaya çıkacak. Kısacası, Todd ve Courbage, değişim başlangıçta kaçınılmaz olarak şiddet potansiyeli taşısa da, İslam dünyasında başlamış olan bu dönüşümün

sonuçta, Huntington'ın iddialarının aksine, Batı dünyasıyla benzerlikleri arttıracaklarını iddia ediyor.

Tüm toplumlar için tek bir varış noktası?

Todd ve Courbage'ın çalışması Huntington'ın iddialarını çürütmeye yönelik yeni bir bakış açısı sunuyor olsa da, yaşanacak demografik dönüşümle Müslüman dünyanın Batı dünyasına benzeyeceğini öne süren modernleşmeci bakış açısı bazı eleştirileri kaçınılmaz kılıyor. Dünyadaki bütün toplumların tektip bir modernleşme sürecinin sonunda, yaklaşık olarak aynı noktaya varacak olması iddiası kıyasıya eleştirileli epeyi zaman oldu. Todd ve Courbage'ın, demografik geçişin her ülkede aynı şekilde ilerleyeceği ve aynı sonuçlar vereceğine dair inancı, kaçınılmaz olarak “hepimiz aynı yolun yolcusu muyuz?” sorusunu da gündeme getiriyor. Kitabın temel tezlerinden biri olan “kendi yürüyüş tarzlarında ve kendi yollarıyla olsa da” Müslüman toplumların da aynı ufuk çizgisine doğru– yani eğitim seviyesi artmış, doğurganlık oranı düşmüş, çatışma ve şiddet ortamı yumuşamış bir topluma doğru – ilerlediği yolundaki iddia Batı merkezli ve te-

leolojik bakış açısının sorunlarını barındırıyor.¹²

Gerçekten her toplum Batı modeli'ni mi takip edecek? Tarihin bir noktasında, doğum oranları ve okuryazarlık gibi bazı parametreler benziyor diye, herkes aynı sona mı varacak? Batı toplumlarının ilerleme rotası herkes için geçerli evrensel ve biricik bir şema mı sunuyor? Yazarların da işaret ettiği gibi, İslam dünyası diye belirledikleri geniş alanın içindeki farklılıklar, büyük genellemeler yapmaya ne ölçüde izin verir? Ve tabii, özellikle istatistiki ve demografik veri toplama gibi alanların yeterince gelişmediği Batı dışı yerlere dair nüfus verilerine ne kadar güvenebiliriz? Ayrıca, demografik değişimin incelenmesi çok önemli olsa da, diğer faktörleri, özellikle de ülke dışından gelen değişim dinamiklerini göz ardı eden bir açıklama modeli ne derece yeterli olur?

Tüm bu sorular yapılacak yeni araştırmalardan gelecek bilgiler ışığında tartışılmayı hak ediyor. Ancak, Todd ve Courbage'ın demografik analize dayanan bu varsayımlarının, üzerinde uzun boy- lu düşünmeye layık oldukları aşışar. **■**

- 1 Emmanuel Todd & Youssef Courbage, *Le Rendez-vous des civilisations*, Seuil, Paris.
- 2 “Olivier Roy ile söyleşi: Radikalleşmeyi konuşalım”http://tr.qantara.de/webcom/show_article.php/_c-670/_nr-228/_cmt-c9ea00f2b0c51e3dc2618a3a20d65c84/i.html
- 3 “La voie de la paix par une fécondité assagie?” Youssef Courbage ile röportaj, *Sciences Humaines*, No.188, Aralık 2007, s.47.
- 4 Todd & Courbage, age. s.83
- 5 Todd üzerine yazılmış bir değerlendirme için bkz. “Pour Todd, pas de ‘choc’ mais un ‘rendez-vous’ des civilisations”, *Rue89*, <http://www.rue89.com/2007/09/19/pour-todd-pas-de-choc-mais-un-rendez-vous-des-civilisations>. Emmanuel Todd'un bazı eserleri arasında, *Le Destin des immigrés*, Seuil, 1994; *L'illusion économique*, Gallimard, 1998; ve *Après l'empire* Gallimard, 2002 sayılabilir.
- 6 Youssef Courbage & Philip Fargues, *Juifs et chrétiens dans l'islam arabe et turc*, Fayard, 1992.
- 7 Bu rapora göre, 2000 yılında bölgede, % 3.00 olan toplam doğurganlık oranı 2028'de % 2,08'e düşecek; Böylece 2025'de toplam nüfus, daha önceki araştırmaların ifade ettiği 700 milyon beklentisinin aksine, sadece 563 milyon olacak. Youssef Courbage'ın Akdeniz Bölgesindeki demografik değişimi incelediği araştırmanın raporuna şu adresten ulaşılabilir: http://cahier_youssef_courbage.site.ined.fr/
- 8 Bu konuda küçük bir açıklama yapmakta fayda var: doğurganlık oranı, doğum yaşında olan kadın başına düşen çocuk sayısını ifade eder. Örneğin TÜİK verilerine göre, Türkiye için 2001 yılında 2,37 olan bu sayı, 2008 yılında 2,10'a düşmüştür. Dikkat edilmesi gereken nokta, doğurganlık oranıyla nüfus artışının bağlantılı ama birebir paralel olmadığıdır. Nüfus artışını etkileyen faktörler arasında doğum oranının yanısıra, ölüm oranı ve göçlerin de rolü vardır. Tıbbın gelişmesiyle yaşam beklentisinin artması, yurtdışından göç alınması veya dışı göç verilmesi, nüfusun yapısını etkileyen diğer faktörlerdir.
- 9 Dominique Tabutin & Bruno Schoumaker, “La démographie du monde arabe et du Moyen-Orient des années 1950 aux années 2000. Synthèse des changements et bilan statistique” *Population* 2005/5-6, 60e année, p. 611-724.
- 10 Todd ve Courbage, age. ss.75-79.
- 11 17 Eylül 2007'de Emmanuel Todd ile yapılmış bir röportaj için bkz. <http://www.truthout.org/article/emmanuel-todd-kouchners-military-without-borders>.
- 12 Bu konuda dikkat çekici bir eleştiri için bkz. Maik Meuser “Courbage ve Todd: ‘Durdurulamaz Devrim’”, http://tr.qantara.de/webcom/show_article.php?wc_c=674&wc_id=243

DİPNOTLAR